

УДК 069.51:929.652]:908(477.64-751.3)"1648/179"(045)

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ СРІБНІ МОНЕТИ КОЗАЦЬКОГО ЧАСУ У
ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ»

Аліна Будникова,
головний зберігач фондів
Національного заповідника
«Хортиця»

Вивчення фондкових колекцій має надзвичайно важливе значення як для науки, так і для суспільства. Воно дає змогу зберегти й осмислити культурну спадщину, адже кожен предмет у музеї є носієм історичної пам'яті та джерелом знань про минуле. Крім того, вивчення музейних зібрань має й освітню функцію – воно сприяє формуванню національної ідентичності та вихованню поваги до історії та культури.

Фондове зібрання заповідника нараховує понад 39000 предметів основного фонду, складовою частиною якого є група зберігання «Дорогоцінні метали». На сьогодні колекція предметів з дорогоцінних металів нараховує 1212 одиниць зберігання та включає в себе предмети, що датуються IV–V ст. до н.е. – сер. XX ст. Серед них особливе місце посідають предмети козацької доби, дослідження яких є важливим, адже ця доба є ключовою в історії формування української нації та державності.

В зібранні козацького часу представлені побутові речі, прикраси, предмети релігійного й церковного вжитку, спорядження для зброї; а також нумізматична колекція, що нараховує 748 монет.

Мета дослідження полягає у введенні до наукового обігу матеріалів нумізматичного зібрання козацького часу, вивчення його структури, уточнення номіналу та емітенту монет.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні дослідницькі завдання: систематизувати зібрання; встановити джерела

надходження предметів до фондів Національного заповідника «Хортиця»; надати опис предметів колекції.

Під час опрацювання нумізматичної колекції було використано методи систематизації та класифікації, хронологічний, описовий та історико-порівняльний.

У ході проведеного дослідження встановлено, що до складу колекції входять монети російського, західноєвропейського, турецького та татарського походження. Найбільшу частину колекції становлять російські монети, серед яких переважають дрібні дратові копійки. Дослідженню означеного зібрання була присвячена попередня робота автора.

Численну групу складають західноєвропейські монети, що включають польсько-литовські монети, монети прибалтійських володінь Швеції, Бранденбургу та Пруссії; іспанських Нідерландів та Об'єднаних провінцій (Голландська республіка).

Основними джерелами надходження до фондів заповідника є приватні особи, матеріали археологічних експедицій, Львівський історичний музей, співробітники заповідника.

Перспективою подальших досліджень є вивчення та введення до наукового обігу турецьких та татарських монет, що входять до складу нумізматичної колекції, а також нових надходжень.

Нумізматична колекція заповідника може бути використана в науково-експозиційній роботі для висвітлення історії грошового обігу в Україні в XVI – XVIII ст.

Ключові слова: нумізматична колекція, таляр, Польсько-литовська держава, дукат, Бранденбург – Пруссія, Іспанські Нідерланди.

The study of museum collections is of paramount importance both for science and society. It enables the preservation and understanding of cultural heritage, as every item in a museum is a bearer of historical memory and a source of knowledge about the past. Furthermore, the study of museum holdings serves an educational

function – it contributes to the formation of national identity and fosters respect for history and culture.

The collection fund of the reserve comprises over 39,000 items in the main collection, part of which is the «Precious Metals» storage group. Currently, the collection of items made from precious metals numbers 1,212 storage units and includes objects dating from the 4th–5th centuries BC to the mid-20th century. Among them, items from the Cossack period hold a special place, and their study is important because this period is key in the history of the formation of the Ukrainian nation and statehood.

The collection from the Cossack period includes everyday objects, jewelry, religious and church items, weapon accessories; as well as a numismatic collection comprising 748 coins.

The aim of the research is to introduce the materials of the numismatic collection from the Cossack period into scholarly circulation, to study its structure, and to clarify the denominations and issuers of the coins.

To achieve this aim, the following research tasks need to be solved: to systematize the collection; to establish the sources of acquisition of the items for the funds of the National Reserve «Khortytsia»; to provide a description of the collection items.

During the processing of the numismatic collection, methods of systematization and classification, chronological, descriptive, and historical-comparative methods were used.

The conducted research established that the collection includes coins of Russian, Western European, Turkish, and Tatar origin. The largest part of the collection consists of Russian coins, among which small wire kopecks predominate. A previous work by the author was dedicated to the study of this collection.

A numerous group consists of Western European coins, which include Polish-Lithuanian coins, coins from the Swedish, Brandenburg, and Prussian Baltic

possessions; coins of the Spanish Netherlands and the United Provinces (Dutch Republic).

The main sources of acquisition for the reserve's funds are private individuals, materials from archaeological expeditions, the Lviv Historical Museum, and reserve staff.

The prospect for further research is the study and introduction into scholarly circulation of the Turkish and Tatar coins that are part of the numismatic collection, as well as new acquisitions.

The numismatic collection of the reserve can be used in scientific and exhibition work to illuminate the history of monetary circulation in Ukraine in the 16th–18th centuries.

Keywords: numismatic collection, thaler, Polish-Lithuanian Commonwealth, ducat, Brandenburg-Prussia, Spanish Netherlands.

В фондovій колекції Національного заповідника «Хортиця» зберігається зібрання предметів з дорогоцінних металів, яке нараховує 1212 одиниць зберігання та включає в себе предмети, що датуються IV–V ст. до н.е. – середини XX ст. Серед них важливе місце посідають предмети XVI–XVIII ст., оскільки вони відносяться до козацьких часів та можуть бути використанні у майбутній експозиції Музею історії запорозького козацтва.

Складовою частиною групи зберігання «Дорогоцінні метали» Національного заповідника «Хортиця» є нумізматична колекція, в якій нараховується 748 монет, що датуються XVI–XVIII ст.

Нумізматична колекція Національного заповідника «Хортиця» досліджена частково. Автором було введено у науковий обіг монети російського походження [1] та у співавторстві з А.В. Волковим та Д.М. Яновим розглянуто монети, знайдені на території Кам'янської Січі під час археологічних досліджень упродовж 1974–2021 рр. (матеріал готується до публікації).

В контексті метрологічного аналізу О.П. Мірущенком згадується скарб срібних монет, виявлений в Черкаській обл., що надійшов до фондів заповідника у 2010 р. [9].

В цілому монети, що представлені у колекції, широко побутували на території України та є достатньо дослідженими. Даній тематиці присвячені праці М. Котляра [7; 8], Р. Шуста [13], а також інформація про монети козацького часу міститься у різноманітних нумізматичних довідниках [3; 4; 12].

Колекція була започаткована у 1970 році і продовжує поповнюватись новими надходженнями. У її складі представлено російські, західноєвропейські, турецькі та татарські монети. Найбільша кількість монет в колекції (398 екземплярів) є за належністю російськими. Серед них переважають дрібні дровові копійки, які були найбільш поширеними монетами, карбованими у Московському царстві, а також представлені номінали, що з'являються в обігу у XVIII ст. [1].

Значну за кількістю частину колекції (282 екземпляри) складають західноєвропейські монети, що включають монети Польсько-литовської держави, Бранденбургу та Пруссії; іспанських Нідерландів та Об'єднаних провінцій (Голландська республіка).

Серед західноєвропейських монет переважають монети Польсько-литовської держави – за фондово-обліковою документацією значиться всього 269 од., з них 3 соліди, 8 півгрошей, 8 грошей, 145 півтораків, 91 трояків, 2 шостаки, 4 орти, номінал ще 8 монет невизначений.

Соліди (Дм/с – 1093-1095) до фондів заповідника надійшли у 2021 р. від М.А. Остапенка, співробітника заповідника. Монети 750 (1 од.) та 600 (2 од.) проби, вагою 0,60; 0,73; 0,53 г. та діаметром 17 мм.

На аверсі зображена коронована монограма, оточена легендою. Легенда на монетах частково затерта, простежуються фрагменти, що дозволяють визначити легенду як «Sigismund III Dei Gratia Rex Polonia (Magnus) Dux

Livoniae/ Сигізмунд III, Божою милостю, Король Польський и (великий) Князь Литовський (Лівонський)».

На реверсі зображений герб м. Рига – перехрещені ключі на щиті – оточений легендою, яка часткова затерта. Фрагменти напису, що простежуються дозволяють визначити легенду як «Solidus Civitatis Rigensis, Солід міста Рига».

Дата простежується лише на одній монеті – 1603 р. (Дм/с-1095).

Монети є ризькими солідами, випущеними від імені Сигізмунда III. На монетному дворі м. Рига соліди карбувались у 1587–1622 рр.

Півгроші до фондів заповідника надійшли:

1. В результаті археологічних експедицій – 2 од. (Дм/с-321, 348).

Півгрош Дм/с-321 до фондів заповідника надійшов у 1993 р. в результаті археологічної експедиції «Байда-91». Виявлений на долівці у приміщенні кузні чи майстерні з ремонту зброї [10, с. 169]. Під час розкопок у 2012 р. з'ясувалось, що в одну частину майстерні завалилася стіна напівземлянки шляхти. На думку автора, монета могла потрапити до майстерні з одежею, яка висіла на стіні в напівземлянці шляхти [11, с. 140].

Монета 500 проби, вагою 1,87 г., діаметром 23 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета «Напівгрош», Польща, 1529 р.».

На аверсі монети зображений портрет короля Польщі Сигізмунда I. Легенда по колу: SIGIS I REX PO DO TOCI PRVS (Sigismundus I Rex Polonie Dominus Toctius Prussie; Сигізмунд I король Польщі повелитель всієї Пруссії).

На реверсі зображений геральдичний орел. Легенда по колу: GROS COMV TERR PRVSS (Grossus Communis Terrarum Prussie; гроші загальні для території Пруссії).

Отже, номінал монети при прийманні на облік визначений невірно. Монета є грошем Сигізмунда I, випущеним для ходіння у Королівській Пруссії

як частини Польського королівства. Карбований на монетному дворі Торунь у 1529 р.

Півгрош Дм/с-382 до фондів заповідника надійшов у 2014 р. в результаті археологічної експедиції «Байда-2012». Виявлений у перевідкладеному шарі при дослідженні приміщення XVI–XVIII ст. [6, с. 4]. Монета 500 проби, вагою 0,88 г, діаметром – 18 мм. За фондово-обліковою документацією випущена Яном Ольбрехтом.

На аверсі зображений геральдичний орел. Легенда по колу: MONETA I ALBERTI (Монета Альберта)

На реверсі зображення корони. Легенда по колу: REGIS POLONIE (король Польський).

За зображенням на аверсі/реверсі та легендою відповідає номіналу та емітенту.

2. Від приватних осіб – 1 од. (Дм/с-348). До фондів заповідника монета передана у 2014 р. А. Саратовим, мешканцем с. Скельки Василівського р-ну Запорізької обл. Монета 830 проби, вагою – 1,0 г, діаметром 20 мм.

За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета «Напівгрош». Велике князівство Литовське, 1509 р. Сигізмунд I Старий».

На аверсі зображений герб «Погоня». Легенда по колу: «ALEXA...» (Олександра монета).

На реверсі зображення геральдичного орла. Легенда по колу: «MAGNI.DVC.LITVANIE» (Великий князь Литовський).

Монета випущена Олександром Ягеллончиком, не датована.

3. Надійшли від співробітників заповідника – 5 од. (Дм/с-1088–1092). До фондів заповідника передані М.А. Остапенком у 2021 р. Монети 750 (Дм/с-1088) та 600 проби, вагою 0,58; 0,59; 0,60; 0,53; 0,53 г, діаметром 20 мм (Дм/с-1088–1090), 19 мм; 18 мм.

За фондово-обліковою документацією значаться як півгроші, випущені Сигізмундом I (1088–1090, 1092) та Сигізмундом II (Дм/с-1091).

За зображенням на аверсі та реверсі та легендою Дм/с-1088, 1089, 1091, 1092 відповідають номіналу та емітенту. Півгроші Дм/с-1088, 1089, 1091 датуються 1512, 1513, 1561 рр., карбовані на монетному дворі Вільно. Півгрош Дм/с-1092 карбований на монетному дворі Кракова, дата не простежується.

На аверсі півгроша Дм/с-1090 зображений герб «Погоня». Навколо нього розміщено легенду «MON ALEXANDRI» (монета Олександра).

На реверсі зображення геральдичного орла у центрі з легендою навколо: «MAGNI.DVC.,LITVANIЕ» (Великий князь Литовський).

Монета випущена Олександром Ягеллончиком, не датована.

Гроші до фондів заповідника надійшли:

1. Від приватних осіб – 1 од. (Дм/с-20). До фондів заповідника монета передана у 1971 р. В. Кубасовим, мешканцем м. Запоріжжя. Монета 500 проби, вагою – 1,04 г., діаметром 18 мм.

За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета польсько-литовська «Один грош». XVI ст.

Аверс затертий, зображення та напис не простежуються. Реверс затертий, простежується зображення геральдичного орла у центрі з легендою навколо: «MAG... TV» (Великий князь Литовський).

Монета є півгрошем, випущеним Олександром Ягеллончиком або Сигізмундом I.

2. з Львівського історичного музею у 1972 р. – 1 од. (Дм/с-67). Монета 500 проби, вагою 1,84 г, діаметром 23 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Грош». Пруссія. Сигізмунд I Старий. 1530 р.».

На аверсі зображений портрет короля Польщі Сигізмунда I. Легенда по колу: SIGIS I REX PO DO TOCI PRVS (Sigismundus I Rex Polonie Dominus Tocius Prussie; Сигізмунд I король Польщі повелитель всієї Пруссії).

На реверсі зображений геральдичний орел. Легенда по колу: GROS COMV TERR PRVSS 1530 (Grossus Communis Terrarum Prussie; гроші загальні для території Пруссії).

Монета є грошем Сигізмунда I, випущеним для ходіння у Королівській Пруссії як частини Польського королівства. Карбований на монетному дворі Торунь у 1530 р.

3. Надійшли від співробітників заповідника – 6 од. (Дм/с-343, 477–481).

Монета Дм/с-343 передана у 2008 р. В. Добрянським. Монета 800 проби, вагою 3,60 г, діаметром 25 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета Грош» польська часів Сигізмунда III. 1623 р.».

На аверсі зображений портрет Сигізмунда III, повернутий направо. Легенда по колу: SIGISMVN III D G REX POL M D L (Sigismund III Dei Gratia Rex Polonia Magnus Dux Lithuaniae; Сигізмунд III, божою милостю король Польщі та Великий князь Литовський). Герб підскарбія – «Сас».

На реверсі – корона над трьома щитами з гербами Польщі (орел), Великого князівства Литовського (погоня) угорі та роду Вази (сніп) нижче. Під короною – номінал VI. Легенда по колу: GROS ARGE SEX REG POL 1623 (GROSSI ARGENTEI SEX REGNI POLONIAE; грош срібний шестикратний Королівства Польського).

Номінал монети при прийманні на облік визначений невірно. Монета є шостаком. Карбований на монетному дворі Кракова.

П'ять монет є частиною скарбу з м. Канів (Дм/с-477–481). До фондів заповідника передані у 2010 р. М.А. Остапенком. Монети 400 проби, вагою 344; 3,48; 3,62; 3,11; 3,73 г, діаметром 25 мм. За фондово-обліковою документацією значяться як «Монета «Грош». Річ Посполита», відносяться до часів правління Сигізмунда III Вази (3 од.), Яна Казимира та Яна III Собеського.

На аверсі монет Дм/с-477–479 зображений портрет Сигізмунда III повернутий направо. Легенда по колу: SIGIS III D G REX POL M D L (Sigismund III Dei Gratia Rex Polonia Magnus Dux Lithuaniae; Сигізмунд III, божою милостю король Польщі та Великий князь Литовський). Герб підскарбія – «Пулкозиц» (Дм/с-477) та «Сас» (Дм/с-478, 479).

На реверсі зображена корона над трьома щитами з гербами Польщі (орел), Великого князівства Литовського (погоня) угорі та роду Вази (сніп) нижче. Під короною – номінал VI. Легенда по колу: GROS ARGE SEX REG POL, рік карбування (GROSSI ARGENTEI SEX REGNI POLONIAE; грош срібний шестикратний Королівства Польського)

Номінал монет при прийманні на облік визначений невірно. Монети є шостаками. Карбовані на монетному дворі Краків у 1623 р. (Дм/с-479), 1626 р. (Дм/с-477); рік карбування шостака Дм/с-478 затертий, за таким штемпелем монети карбувались у 1623–1627 рр., зважаючи на герб підскарбія «Сас» (1616–1624 рр.) може бути датований 1623 або 1624 рр.

Аверс монети Дм/с-480 трохи затертий. Простежується зображення короля повернутого направо та легенда по колу: IO CASI DG REX PO & SV M D L (Іоанн Казимир Божою милостю король Польщі та Швеції, Великий князь Литовський).

На реверсі – корона над трьома щитами з гербами Польщі (орел), Великого князівства Литовського (погоня) угорі та роду Вази (сніп) нижче. Під короною – номінал VI. Під гербом літери АТ (Андрій Тимф, 1663-1667). Легенда по колу: «GROS.AR.SEX.REG.POL 1663» (грош срібний шестикратний Королівства Польського).

Монета є шостаком, карбованим на монетному дворі Кракова, Львова у 1663 р. від імені Яна Казимира.

На аверсі монети Дм/с-481 зображений портрет короля, повернутого направо, та легенда по колу: IOAN III DG REX POL MDL RP (Ян III Божою милостю король Польщі та Великий князь Литовський Речі Посполитої).

На реверсі – корона над трьома щитами з гербами Польщі (орел), Великого князівства Литовського (погоня) угорі та роду Собеських нижче. Під короною – номінал VI. Під гербом – рік карбування 1682 р. Легенда по колу: GROS ARG SEX REG POLONIAE (грош срібний шестикратний Королівства

Польського). Унизу – герб великого підскарбія коронного – «Леліва» (Ян Анжей Морштин 1668–1685).

Монета є шостаком, карбованим на монетному дворі Кракова у 1682 р. від імені Яна III Собеського.

Півтораки (145 од.) до фондів заповідника надійшли:

1. Від приватних осіб – 7 од. (Дм/с-17, 19 (3), 21 (2), 345).

Півтораки Дм/с-17; 19 (3) до фондів заповідника передані у 1971 р. В. Кубасовим, мешканцем м. Запоріжжя. Монети 400 (Дм/с-17) та 500 (Дм/с-19 (3) проби, вагою 1,03; 1,0 г, діаметром 18 мм. Дм/с-17 за фондово-обліковою документацією значиться як «Півторагрошовик. Річ Посполита. 1630 р.».; Дм/с-19 (3) – «Півторагрошовик. 1623 р. Сигізмунд III Ваза».

Півтораки Дм/с-21 (2) передані у 1970 р. В.Г. Смовж, мешканцем с. Головятино Смелянського р-ну Черкаської обл. Монети 500 проби, вагою 1,0; 1,1 г., діаметром 18 мм. За фондово-обліковою документацією значаться як «Монета “Чех”. 1624,1625 рр.».

Півторак Дм/с – 345 надійшов у 2014 р. від А.К. Ліщенко, мешканця с. Кунів Ізяславського р-ну Хмельницької обл. Монета 600 проби, вагою 0,90 г, діаметром 19 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Півторак», Річ Посполита. Сигізмунд III Ваза».

2. В результаті гідроархеологічної експедиції «Хортиця-1974» у 1974 р. – 1 од. (Дм/с-115). Виявлений у руслі Старого Дніпрі нижче б. Наумової [5].

Півторак 600 проби, вагою 0,99 г, діаметром 19 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета польська «Півторагрошовик». Сигізмунд III Ваза».

3. З Львівського історичного музею у 1972 р. – 9 од. (Дм/с-70–78). Монети 500 проби, вагою 1,04; 1,08; 0,93; 1,09; 1,08; 1,05; 0,88; 0,88; 1,08 г, діаметром 19 мм. За фондово-обліковою документацією значаться як «Монета «Півторагрошовик». Сигізмунд III Ваза». Карбовані у 1621–26 рр.

4. Від співробітників заповідника – 128 од. Монети є частиною скарбу з м. Канів (Дм/с-482–609). До фондів заповідника передані у 2010 р. М.А. Остапенком. Монети 300, 400, 500, 600 проби, вагою 0,71–1,24 г, діаметром 19 мм. За фондово-обліковою документацією відносяться до часів правління Сигізмунда III Вази, Владислава IV Вази та Яна III Собеського. Карбовані у 1621–27, 1633, 1635, 1680 рр.

На аверсі монет зображений коронований щит, поділений на 4 секції з гербом у центрі. Нижче – цифра 3 (вартість у півгрошах). Легенда по колу.

На реверсі – держава з цифрою 24 (відношення талеру до номіналу монети 1/24). Держава розділяє дві останні цифри року карбування. Нижче – герб підскарбія. Легенда по колу.

За варіантами легенди можна виділити емісії наступних держав:

- Річ Посполита; правління Сигізмунда III Вази.

1. Аверс: SIGIS 3 D G REX P M D L (Sigismund III Dei Gratia Rex Polonia Magnus Dux Lithuaniae; Сигізмунд III, божою милостю король Польщі та Великий князь Литовський)

Реверс: MONE NO REG POLO (Moneta Nova Regni Polonie; нова монета Королівства Польського).

Легенда розміщена на 120 монетах: Дм/с-19(3); 21 (2); 70–74; 76–78; 115; 345; 482–493; 496; 497; 499–506; 508; 510–529; 532–550; 552–556; 558–581; 583; 584; 592; 593; 595; 596; 600; 601; 603; 604; 606–609. Монети представлені випусками 1617 (1), 1621 (7), 1622 (14), 1623 (41), 1624 (25), 1625 (13), 1626 (2), 1627 (1), дату карбування ще 16 одиниць встановити неможливо, оскільки останні цифри року стерті. За знаком підскарбія, який простежується на 13 монетах, можна встановити, що до 1624 р. було карбовано 11 монет, після – 2. Карбовані на монетному дворі Бидгощ.

- Швеція, правління Густава Адольфа та Христини Августи.

2. Аверс: GVS ADO DG REX S (Густав Адольф Божою Милостю король Швеції).

Реверс: MON NO REG SVE (нова монета королівства Швеція).

Легенда розміщена на 11 монетах: Дм/с-17; 494; 507; 530; 531; 586; 587; 588; 589; 598; 599. Монети представлені випусками 1630 (1), 1632 (2), 1633 (6), рік карбування ще двох монет не визначений. Карбовані на монетному дворі Ельблонг.

3. Аверс: GVST ADO DG REX S (Густав Адольф Божою Милостю король Швеції)

Реверс: MON NOVA CIVI RIGE (нова монета міста Риги).

Легенда розміщена на 3 монетах: Дм/с-509; 551; 602. Монети представлені випусками 1622, 1624 рр., рік карбування однієї монети чітко не визначений – 1620 рр. Карбовані на монетному дворі Рига.

4. Аверс: CHRIS D G REG SVE (Christina Dei Gratia Regina Sveciae; Христина, Божою Милостю королева шведська).

Реверс: MON NO REG SVE (нова монета королівства Швеція).

Легенда розміщена на 2 монетах: Дм/с-590; 591. Монети випущені у 1635 році. Карбовані на монетному дворі Ельблонг.

Монети з варіантами легенди 2–4 карбувались від імені шведської корони у період окупації Швецією Риги (1621–1700 рр.) та Єльблонгу (1626–1636 рр.). За оформленням вони були подібні до монет Речі Посполитої, але мали занижену пробу та (або) вагу [13, с. 122].

- Бранденбург – Пруссія; правління Георга Вільгельма, Фрідріха Вільгельма.

5. Аверс: GE·WI·MA·BR·S·R·I·E (Георг Вільгельм маркграф Бранденбургу, Священної Римської імперії курфюрст Пруссії).

Реверс: MONE·NO·DVC·PRVS (Монета нова герцогства Пруссії).

Легенда розміщена на 5 монетах: Дм/с-75; 557; 582; 585; 597.

Монети випущені у 1624, 1625, 1626, 1627 рр., рік карбування однієї монети не визначений.

6. Аверс: DIEV & MON. DROICT (Dieu et mon droit; Бог та моє право).

Реверс: GE. WI. MAR. BR. S. R. I. EL. P. D (Georgvs Wilhelmvs Marchio Brandenburgensis Sacri Romani Imperii Elector Prussiae Ducatus; Георг Вільгельм маркграф Бранденбурга, Курфюрст Священної Римської імперії, герцог Пруссії).

Легенда розміщена на 2 монетах: Дм/с-495; 498.

Монети випущені у 1622 р. Монетний двір Кенігсберг.

7. Аверс: FRID WILH D G M BR EL (FRIDERICVS WILHELMVS DEI GRATIA MARCHIO BRANDENBVRGICVS ELECTOR; Фрідріх Вільгельм Божою Милостю маркграф Бранденбургу, курфюрст)

Реверс: MONET NOV PRUSSIA (нова монета Пруссії).

Легенда розміщена на 2 монетах: Дм/с-594; 605. Монети випущені у 1683 (5) р. Монетний двір Берлін ?

Трояки (91 од.) до фондів заповідника надійшли:

1. Від приватних осіб – 3 од. (Дм/с-10, 16, 346).

Трояк Дм/с-10 передав до фондів заповідника у 1971 р. І.С. Коломієць, мешканець м. Запоріжжя. Монета 700 проби, вагою 1,7 г, діаметром 18 мм. Була знайдена на о. Хортиця у бухті в усті балки Куцої.

Трояк Дм/с-16 надійшов у 1971 р. від В. Кубасова, мешканця м. Запоріжжя. Монета 300 проби, вагою 1,87 г, діаметром 19 мм.

Трояк Дм/с-346 надійшов у 2014 р. від А.К. Ліщенко, с. Кунів Ізяславського р-ну Хмельницької обл. Монета 600 проби, вагою 0,90 г, діаметром 19 мм.

2. В результаті археологічної експедиції «Кам'янська Січ-2018» - 1 од. (Дм/с-1075). Монета 300 проби, вагою 0,63 г, діаметром 19,1 мм. Була виявлена мешканцями с. Республіканець на останньому з чотирьох подвір'їв селища в південній частині мису Стрілка, що розташовувалось на місці колишнього господарського передмістя Кам'янської Січі [2, с. 22].

3. З Львівського історичного музею – 1 од. (Дм/с-80). Монета 300 проби, вагою 1,84 г, діаметром 20 мм.

4. Від співробітників заповідника – 86 одиниць. Монети є частиною скарбу з м. Канів (Дм/с-610–695). До фондів заповідника передані у 2010 р. М.А. Остапенком. Монети 300, 400, 500, 600 проби, вагою 1,46–1,97 г, діаметром 19 мм.

Всі «тройки» за фондово-обліковою документацією значаться як карбовані за часів правління Сигізмунда III, випуски 1621–1624 рр., рік карбування однієї монети невизначений.

На аверсі монет зображений бюст Сигізмунда III повернутий направо. Напис: SIG.III.D.G.REX.POL.MDL

На реверсі: номінал «III», герб Польщі та Литви, між ними герб Ваза. Герби розділяють дату. Напис: GROS.ARGE TRIP.REGN POLONI. Герб «Сас».

За зображенням на аверсі/ реверсі та легендою відповідають номіналу та емітенту. Уточнено рік карбування двох монет. Представлено емісії 1621 (7 од.), 1622 (74 од.), 1623 (4 од.), 1624 (1 од.), 1623 або 1624 р. (1 од.), дата карбування ще 4 одиниць невизначена, оскільки останні цифри року стерті. За знаком підскарбія можна встановити, що вони випущені до 1624 р. Карбовані на монетному дворі Кракова.

Шостаків в колекції значиться 2 одиниці. До фондів заповідника надійшли з Львівського історичного музею у 1972 р. (Дм/с-66, 68). Монети 800 проби, вагою 3,35; 2,98 г, діаметром 25 мм. За фондово-обліковою документацією значаться як «Монета «Шестигрошовик»». Емісії Яна Казимира та Яна III Собеського.

На аверсі Дм/с-66 простежується зображення короля повернутого направо та фрагменти легенди по колу: IOAN CASI...ET SVE (JOANNES CASIMIR DEI GRATIA REX POLONIAE ET SUECIAE; Іоанн Казимир, Божою милостю Король Польщі та Швеції).

На реверсі: герб Речі Посполитої під королівською короною, номінал – VI. Під гербом літери GBA (Джованні Бабтиста Аммуреті). Легенда по колу:

«GROS.ARG.SEX.REG.POL 1662» (грош срібний шестикратний Королівства Польського). Карбований на монетному дворі Львова.

На аверсі Дм/с-68 зображений портрет Яна III Собеського повернутий направо. По колу легенда: «IOAN.III.DG REX POL.M.D.L.R.P.» (Ян Третій Божою милостю король польський, великий князь литовський, російський, прусський). Під портретом літери TLB (Тит Лівий Боратіні).

На реверсі: герб Речі Посполитої під королівською короною, номінал – VI, рік карбування 1682. Легенда по колу: «GROS.ARG.SEX.REG.POLONIAE» (грош срібний шестикратний Королівства Польського)

Карбований на монетному дворі Бидгоща.

За зображенням на аверсі/ реверсі та легендою відповідають номіналу та емітенту.

Орти до фондів заповідника надійшли:

1. Від приватних осіб – 2 од. (Дм/с-29,111).

Орт Дм/с-29 передав В. Кубасов, мешканець м. Запоріжжя, у 1971 р. Монета 875 проби, вагою 6,33 г, діаметром 35 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета «Орт» (18 грошей). 1624 р.».

Орт Дм/с-111 надійшов у 1974 р. від В. Варава, с. Новокаїри Бериславського району Херсонської області. Монета 800 проби, вагою 6,28 г, діаметром 30 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета «Орт» з портретом короля Сигізмунда III Вази».

2. Від співробітників заповідника – 1 од. (Дм/с-347). Передав М.П. Левченко у 2014 р. Монета 600 проби, вагою 4,84 г., діаметром 30 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета «Орт». Річ Посполита, 1668 р. Ян II Казимир».

3. З Львівського історичного музею у 1972 р. – 1 од. (Дм/с-69). Монета 875 проби, вагою 6,05 г, діаметром 29 мм. За фондово-обліковою документацією значиться як «Монета “Орт”. 1621 р. Річ Посполита».

На аверсі монет Дм/с-29, 69, 111 зображений портрет Сигізмунда III повернутий направо. По колу легенда: «SIGIS.III:D.G:REX:POL:M:D:LI. RVS. PRV.M» (Сигізмунд Третій Божою милостю Король Польський, Великий князь Литовський, Руський, Пруський, Мазовецький...).

На реверсі: в центрі п'ятипільний герб Речі Посполитої, увінчаний королівською короною, по обох сторонах прикрашений завитками. По сторонах від герба вказано рік карбування. По колу легенда, що продовжує титулатуру монарха: «SAM:LIV:NECN:SV.GOT:VAN:Q:HRI:R» (Жмудський, Лівонський, а також Швеції, Готландії, Вандалії наслідний король). Під гербом зображений герб Великого Підскарбія.

На аверсі орта Дм/с-347 зображений портрет Ян II Казимира повернутий направо. По колу легенда: IOAN CASIMIR DG () REX POL & SVE (Іоанн Казимир, Божою милостю Король Польщі та Швеції).

На реверсі: в центрі п'ятипільний герб Речі Посполитої, увінчаний королівською короною, по сторонах від герба вказано номінал – 18. По колу легенда: MONET NOVA ARG REG POL 1668 (Moneta Nova Argentei Regni Polonie; нова монета срібна Королівства Польського).

За зображенням на аверсі/ реверсі та легендою відповідають номіналу.

Монети карбовані від імені Сигізмунда III Ваза (Дм/с-29, 69, 111), емісії 1621, 1623, 1624 рр., монетний двір Бидгощ; Яна II Казимира (Дм/с-347), емісія 1668 р., монетний двір Бидгощ та Краків.

Номінал восьми монет невизначений (Дм/с-11, 12, 13 (1-6)). До фондів заповідника надійшли від приватної особи – Вологай Ю.К., мешканця м. Запоріжжя у 1971 р. Монети 500 (Дм/с-11) та 800 проби, вагою 1,67; 1,67; 0,98; 1,15; 1,32; 1,20; 1,19; 0,84 г, діаметром 18 мм. За фондово-обліковою документацією значаться як «Монета польсько – литовська». Випущені за часів правління Сигізмунда I (Дм/с-12), Сигізмунда III (Дм/с-11) та Олександра Ягеллона (Дм/с-13 (1-6)).

На аверсі монети Дм/с-11 зображений бюст Сигізмунда III повернутий направо. Легенда по колу: SIG.III.D.G.REX.POL.MDL

На реверсі – номінал «III», герб Польщі та Литви, між ними герб Ваза. Герби розділяють дату – 1621. Легенда в три рядки: GROS.ARGE TRIP.REGN POLONI . Герб «Сас».

Монета є трояком, карбована у 1621 р. Монетний двір Краків.

На аверсі монет Дм/с-12, 13 (1–6) зображений герб «Погоня». Легенда по колу. На реверсі – зображення геральдичного орла. Легенда по колу.

Монети є півгрошами. За легендою емітентами є Олександр Ягеллончик (Дм/с-13 (1, 2, 3, 5)) та Сигізмунд I Старий (Дм/с-12, 13 (4, 6)). Монетний двір Вільно. Випуски 1512 р. (Дм/с-12), 1510? (Дм/с-13 (4)), 1512, 13, 16 ? р. (Дм/с-13 (6)).

Три одиниці в колекції представляють монети Бранденбургу – Пруссії.

Дві монети (Дм/с-88, 89) за фондово-обліковою документацією значаться як «Монета Бранденбургу». Датовані 1655 та 1683 рр. До фондів заповідника передані А.Ф. Беловим, мешканцем м. Запоріжжя у 1973 р. Монети 800 проби, вагою 3, 01 та 2, 90 г, діаметром 25 мм.

На аверсі монет зображений коронований герб з ініціалами монетного майстра по сторонах від герба та легендою навколо: FRID WILH V G G M Z BR.

Ініціали монетного майстра на монеті Дм/с-88 – «ІЕ» (Johann Ehlers, монетний майстер у 1673; 1678–1690 рр., монетний двір Магдебург).

Ініціали монетного майстра на монеті Дм/с-89 – «ВН» (Bastian Hille, монетний майстер у 1682–1713 рр., монетний двір Мінден).

На реверсі розміщено напис в 5 строк у колі з датою та номіналом – «12 EINEN REICHS THALER 1685» (Дм/с-88) та «1683» (Дм/с-89). Легенда навколо: D H R R E C V C I P (далі затерта). Повна легенда: D H R R E C V C I P Z M G C B S P H.

Монети за номіналом є «1\12 талера», карбовані за часів правління Фрідріха Вільгельма I (1640–1688 рр.) у 1683 та 1685 рр.

Монета Дм/с-18 за фондово-обліковою документацією значиться як «Монета прусська «6 грошей». Першої половини XVIII ст. До фондів заповідника надійшла від мешканця м. Запоріжжя В. Кубасова у 1971 р. Монета 500 проби, вагою 2,33 г та діаметром 18 мм.

Аверс монети затертий та вкритий залишками клею. Простежується фрагмент легенди по колу: «...SSOR...» (FRIDERICUS BORUSSORUM REX).

На реверсі зображені під короною два суміжні гербові щити, в кожному орел. Під короною між верхніми частинами щитів позначено номінал «VI». Корона розділяє дату карбування – 1757 р. Під щитами – позначення монетного двору – «С» (Клеве). Легенда по колу: MONETA ARGENTEA (монета срібна).

Монета карбована за часів правління Фрідріха II (1740–1786 рр.).

Іспанські Нідерланди представлені дев'ятьма монетами, які є частиною скарбу, виявленого у м. Канів. До фондів заповідника передані у 2010 р М.А. Остапенком, співробітником заповідника.

Сім з них (Дм/с-468–474) за фондово-обліковою документацією значаться як таляри. Монети 875 проби, вагою 27,65; 27,42; 27,93; 28,01; 28,19; 28,17; 27,39 г, діаметром 43 мм.

На аверсі монет зображений коронований бургундський хрест, що розділяє рік карбування. Над короною позначено знак монетного двора. Легенда по колу (вказаний емітент).

На реверсі зображено коронований герб, оточений ланцюгом Ордена Золотого Руна. Легенда по колу містить титули емітента.

Основними емітентами є Альберт та Єлизавета (1 од.), Філіп IV (5 од.) та Карл II (1 од.). Тяляр (патагон) Альберта та Єлизавети не датований, монети Філіпа IV представлені випусками 1622 р. (2 од.), 1653, 1654, 1665 рр., Карла II – 1685 р.

Монети карбовані на монетних дворах Брюсселя (2 од.), Антверпена (2 од.), Брюгге (3 од.).

Ще дві монети (Дм/с-475, 476) за фондово-обліковою документацією значаться як «напівталяр». Монети 875 проби, вагою 6,42; 6,51 г, діаметром 32 мм. За вагою є $\frac{1}{4}$ таляра.

На аверсі монет зображений коронований бургундський хрест, що розділяє рік карбування. Над короною позначено знак монетного двора. Легенда по колу (вказаний емітент).

На реверсі зображено коронований герб, оточений ланцюгом Ордена Золотого Руна. Легенда по колу містить титули емітента.

Одна з монет (Дм/с-475) карбована у 1626 р. за часів правління Філіпа IV у Брюсселі, інша (Дм/с-476) – за часів правління Альберта та Єлизавети. Монета не датована, монетний двір невизначений.

Об'єднані провінції (Голландська республіка) представляє золотий дукат (Дм/с-33). До фондів заповідника переданий Л.П. Оболенцевою у 1972 р. Монета 950 проби, вагою 3,38 г, діаметром 21 мм.

На аверсі зображений закований у броню лицар, повернутий направо, що розділяє дату карбування – 1756 р. У правій руці він тримає меч, у лівій – пучок стріл. Легенда по колу: CONCORDIA RES PAR CRES HOLL (Concordia Res Parvae Crescunt Hollandiae; у гармонії маленькі речі ростуть).

На реверсі розміщено напис у п'ять строк у квадратній рамці, оточеної барочним орнаментом: MO ORD PROVIN FOEDER BELG AD LEG IMP (Moneta Ordinum Provinciarum Foederatarum Belgicarum Ad Legem Imperii; Монета провінцій Об'єднаних Нідерландів у відповідності до закону Імперії).

Монета карбована на монетному дворі Дордрехт.

Таким чином, у ході проведеного дослідження було уточнено номінали та емітенти монет. Встановлено, що у складі західноєвропейських монет представлено польсько-литовські монети, монети прибалтійських володінь

Швеції, Бранденбургу та Пруссії; іспанських Нідерландів та Об'єднаних провінцій (Голландська республіка).

Найчисленнішу групу складають монети Польсько-литовської держави – всього 244 одиниці, з них 3 ризькі соліди Сигізмунда III; 15 півгрошей емісії Яна Ольбрехта (1 од.), Олександра Ягеллончика (6 од.), Сигізмунда I (6 од.), Сигізмунда II (1 од.), емітент однієї монети невизначений (Олександр Ягеллончик або Сигізмунд I); 2 гроша Сигізмунда I, випущених для ходіння у Королівській Пруссії як частини Польського королівства; 120 півтораків Сигізмунда III, 92 трояки Сигізмунда III; 8 шостаків емісії Сигізмунда III (4 од.), Яна II Казіміра (2 од.), Яна III Собеського (2 од.); 4 орта емісії Сигізмунда III (3 од.) та Яна II Казіміра.

Прибалтійські володіння Швеції представляють 16 півтораків, карбованих від імені Густава Адольфа та Христини Августини у період окупації Швецією Риги та Єльблонгу.

Бранденбург-Пруссія представлені 12 одиницями, з них 7 драйпелькерів, випущених від імені Георга Вільгельма, 2 драйпелькери та 2 монети номіналом «1/12 талера» емісії Фрідріха Вільгельма та «6 грошей» Фрідріха II.

Іспанські Нідерланди представлені дев'ятьма монетами, які є частиною скарбу, виявленого у м. Канів, з них 7 талярів, випущених від імені Альберта та Єлизавети (1 од.), Філіпа IV (5 од.) та Карла II (1 од.); 2 монети «1/4 таляра» емісії Альберта та Єлизавети та Філіпа IV.

Об'єднані провінції (Голландська республіка) представляє золотий дукат.

В цілому монети, що входять до складу колекції, були характерними для українського грошового обігу XVI–XVIII ст.

До фондів заповідника монети надійшли від приватних осіб (26 одиниць); в результаті роботи археологічних експедицій на о. Хортиця, о. Байда та на місці колишньої Кам'янської Січі (4 одиниці); з Львівського

історичного музею (14 одиниць), від співробітників заповідника (238 одиниць, з них 228 одиниць є частиною скарбу, виявленого у м. Канів у 2010р.).

Перспективою подальших досліджень є вивчення та введення до наукового обігу турецьких та татарських монет, що входять до складу нумізматичної колекції, а також нових надходжень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Budnykova A.A. Rosiiski sribni monety kozatskoho chasu u fondovii kolektsii Natsionalnoho zapovidnyka «Khortytsia». *INSULA*. 2024. № 7. S. 204–220. URL: <https://insula.in.ua/publish/insula-2024-7-materialy-khii-naukovo-praktychnoi-konferentsii-istoriia-zaporozkoho-kozatstva-v-pam-iatkakh-ta-muzeinii-praktytsi/> (дата звернення: 28.09.2025 р.).

2. Volkov A.V. Zvit pro naukovo-doslidnu robotu za 2018 r. *Naukovyi arkhiv Natsionalnoho zapovidnyka «Khortytsia» (dali – NA NZKh)*. Spr. 994. 89 ark.

3. Zvarych V. Numizmatychnyi slovnyk. Lviv: vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1972. 147 s.

4. Zvarych V., Shust R. Numizmatyka. Dovidnyk. Ternopil-Lviv: Derzhavne knyzhkovy-zhurnalne vydavnytstvo «Ternopil», Lvivskyi derzhavnyi universytet im. I. Franka, 1998. 464 s.

5. Zvit pro hidroarkheolohichnu ekspedytsiiu «Khortytsia – 1974». *NA NZKh*. Spr. 73. 19 ark.

6. Zvit Malokhortytskoi ekspedytsii Holovnoi Rady UTOPIK. *NA NZKh*. Spr. 851. 126 ark.

7. Kotliar, M. F. Hroshovyi obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu. Kyiv: Naukova dumka, 1971. 174 s.

8. Kotliar M. F. Narysy istorii obihu y lichby monet na Ukraini XIV–XVIII st. Kyiv: Naukova dumka, 1981. 240 s.

9. Mirushchenko O.P. Skarb sribnykh monet KhVIII st. z Cherkaskoi oblasti: metrolohichnyi analiz. *Zapovidna Khortytsia. Materialy mizhnarodnoi naukovo-*

praktychnoi konferentsii «Istoriia zaporozkoho kozatstva v pam'iatkakh ta muzeinii praktytsi». Spetsialnyi vypusk. Zaporizhzhia: A&V. Art GROUP. 2011. S. 37–40

10. Pustovalov S. Zh. Mnogosloinoe horodyshe na o. Malaia Khortytsa (Baida). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu ZDU*. 1998. Vypusk IV. S. 162–173.

11. Pustovalov V., Pustovalov S. Znakhidky monet na ostrovi Mala Khortytsia (Baida). *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*. 2015. Vypusk 24. S. 140–143.

12. Fenhler Kh., Hyrou H., Unher V. Slovar numyzmata. Moskva: Radyo y sviaz, 1993. 408 s.

13. Shust R. M. Numizmatyka: istoriia hroshovoho obihu ta monetnoi spravy v Ukraini: Navch. Posib. K.: Znannia, 2007. 371 s.